

Lammet af terror?

Samfundets idé om sig selv efter 11. september

Om formiddagen den 12. september 2001, dagen efter terrorangrebet i USA, løb der hen over skærmen på CNN et “ingen kommentarer, ingen kommentarer [...]”.⁶²⁸ Samme lamslåede tavshed så man udtrykt i billederne af den amerikanske præsident George W. Bush, lige da han får at vide, at det andet fly har ramt World Trade Center, og at det første fly derfor ikke var et uheld, men første angreb fra en endnu ukendt fjende. Terror havde ramt både tvillingetårnene og alle dem, der kiggede med.⁶²⁹

Den oprindelige begrebsbetydning af ordet ‘terror’ er, som vi så i kapitel 9, ‘stor frygt, rædsel’, og i den latinske oversættelse af Bibelen angav det menneskets lamslåelse over for guds almagt eller naturens rasen, dvs. menneskets skrøbelighed og hjælpeløshed over for ukendte kræfter.⁶³⁰ Gud griber (voldeligt) ind i verden, eller naturen (jordskælv, vulkanudbrud) ryster mennesket. I dag opfattes terror ikke længere som noget, der har guddommelig oprindelse, men dog stadig naturlig (f.eks. tsunami) og nu også menneskeskabt. Grundlæggende gør den terroriserende handling det samme ved individer, grupper og samfund i dag, som den gjorde tidligere. Den slår os med lamme. Vi står naglet og betragter ødelæggelsen. Men denne lamslåelse eller handlingslammelse varer ikke ved. Det ufattelige fortolkes. Tidligere var det teologer, kunstnere og naturfilosoffer, der tolkede hændelserne for de terroriserede. I dag er det os alle. Kommentatorerne begynder at snakke på CNN. Regeringsledere erklærer en global krig mod terror. Befolkningen diskuterer. Forskere, bloggere, klummeskribenter, forfattere skriver. Tv viser billeder og fortolker hændelser.

Terrorhandlinger udløser ikke bare en bombe, men sprænger også folks og staters oplevelse af at have kontrol over deres egen skæbne: “I frygten afsløres en grundbestemmelse ved min væren, nemlig det faktum, at jeg er

udsat og i sidste instans overladt til mig selv.”⁶³¹ Den amerikanske sammenlutning af psykologer udsendte i september 2001 et dokument om, hvordan man psykologisk håndterer et terrorangreb, og heri skriver de, at terrorisme “truer et samfund ved at indgyde frygt og hjælpeløshed i dets indbyggere.” De fortsætter:

Når der sker en terrorhandling, leder folk ofte efter måde at håndtere akut stress og trauma på. Terrorismen fremkalder en fundamental frygt for hjælpeløshed. De voldelige handlinger er tilfældige, uprovokerede og intentionelle og er ofte rettet mod forsvarsløse borgere. At forsøge at håndtere den irrationelle information, der er uden for normal forståelse, kan igangsætte en kæde af psykologiske begivenheder, der kulminerer i følelser af frygt, hjælpeløshed, sårbarhed og sorg.⁶³²

Terror lammer, chokerer, passiviserer, men kun for en tid. Derefter indtræder et presserende behov for ord og handling. Ordene og handlingerne skal bringe det ufattelige ind i kredsen af det fattelige og dermed håndterbare. Ord og handling er forsøg på at genvinde kontrol med sin egen skæbne. Derfor bliver ordene ofte kategoriske, og handlingerne brutale. De skal nemlig reetablere følelsen af basal sikkerhed og suveræn kontrol. En følelse, det netop er terrorens kendetegn at ville ødelægge. Overreaktionen, den tomme gestus (kampvogn foran lufthavnsindgangen, som man f.eks. gjorde i London efter 11. september), en militariseret retorik, kravene om handling er naturlige reaktioner på det, man kunne kalde katastrofe-rationalitet, hvor individer og systemer går i forsvarsberedskab og tolker alt eller meget inden for en sikkerhedsoptik. Det afgørende for genoprettelsen af en følelse af sikkerhed er, at der formuleres mening(er) om det skete, og at der handles på baggrund heraf. Det samme var tilfældet, da terrorens ophav var guddommeligt og naturligt. Man søgte veje til at forstå guds motiver, aflæse naturen, formilde dem begge. I dag søges forklaringer og løsninger på sekulært grundlag, men behovet for forklaring og handling er lige så presserende, da ubegribelighed og passivitet fastholder en som individ eller samfund i terrorens handlingslammelse.

Kapitlet indledes med to afsnit, der sætter scenen for analysen. Første afsnit fremhæver idémæssig konflikt som omdrejningspunktet for et demokratisk samfunds eksistens som samfund, mens andet afsnit fremsætter tesen om, at sårbarhed har været den dominerende måde, vi har forholdt os til os selv og omverdenen på i de to sidste årtier. Tredje afsnit slår ned på en række illustrationer fra 1990'erne på, at frygt og sårbarhed var fremtrædende i samfundsdebatten, inden fjerde afsnit introducerer et begreb om social undtagelsestilstand

for at kunne forklare, hvorledes vi kan give mening til de to årtiers debat og politik. I det femte afsnit går vi tættere på den ideologiske kamp mellem højre og venstre og ser på, hvorledes de har manøvreret i forhold til hinanden og terrorangrebet. Endelig slutter vi af med at genbesøge spørgsmålet om, hvorledes et demokratisk samfund holdes sammen af konflikten om, hvilke værdier der skal være dets bærende og betydningsfulde værdier, og hvordan de skal formuleres for at kunne tjene som samfundets selvbeskrivelse.

I. "SAMFUNDET FINDES IKKE" – MEN DER STRIDES ALLIGEVEL OM DET

Samfundets idé om sig selv er ikke nogen monolitisk enhedsidé, men derimod den løbende debat om, hvad et samfund er; hvad dette præcise samfund er, skal være og kan blive. I den forstand havde den daværende britiske premierminister Margaret Thatcher ret, da hun i 1987 sagde, at "samfundet findes ikke" (selv om min udlægning af udsagnet ikke var hendes). Der findes ikke én konsensus om samfundet, én forestilling om, hvem vi er, men der aftegner sig nogle konflikt- og fortolkningslinjer, som der på sæt og vis er enighed om. Vi genkender os selv i fortolkningsfællesskaber og placerer andre i konflikt med vores tolkning. Derfor findes samfundet alligevel, nemlig som den fælles konflikt om, hvad det, der ikke er, alligevel er og bør være, f.eks. et åbent kosmopolitisk samfund eller et nationalt fortættet samfund.

Det interessante er, at disse konflikter og fortolkninger dels er grupperende – de stivner i foreløbige arrangementer – dels er ustabile – de ændrer sig hele tiden gennem konfrontationen med sig selv, de andre og resten af omgivelserne – og endelig, at der er en klar tendens til, at diskussionerne og konflikterne angår kampen om at definere og sætte sig på særlige kollektivbegreber som f.eks. ansvarlighed i den økonomiske debat, danskhed i den kulturelle debat, samt frihed i den politiske. Ved at betragte striden om væsentlige kollektivbegreber, dvs. begreber, der fremstilles som alment relevante og forpligtende for alle i denne specifikke udgave, kan vi undersøge udviklingen i og kampen om samfundets idé om sig selv, som den har udspillet sig på baggrund af og med reference til terrorangrebet på USA og den efterfølgende globale krig mod terror.

Ud af angrebet opstod ikke ét samlet samfund, andet end i den forstand, at alle følte, at angrebet vedkom dem og var et angreb på det, vi som samfund har fælles, ikke kun vores krops skrøbelighed, men også det fællesskab, vi lever i og kæmper om. De idé- og fortolkningsmæssige reaktioner på angrebet fulgte i ganske afgørende forstand de allerede eksisterende politiske skillelinjer.

Politisk-ideologiske uenigheder og stridigheder fra tiden før angrebet fortsatte efter, men – og det er selvsagt det interessante her – det tvang alle til at operere i og bearbejde ændrede vilkår og begreber for uenighed. Kampen om at definere, hvad samfundet er og skal være, fortsatte. Derfor er det i forhold til påstanden om, at alting ændredes efter 11. september, nødvendigt at sige, at den 10. september er mindst lige så vigtig at tænke med som den 11. eller 12. september, når man vil forsøge at forstå efterspillet. Eller med andre ord: For at forstå fortolkningerne og reaktionerne på terrorangrebet er det nødvendigt at forstå konflikt- og fortolkningslinjerne i årene op til. De gav materialet og skemaerne til folks forskellige udlægninger af, hvad den 11. september 2001 egentlig var og skulle betyde.

2. SÅRBARHEDENS OPTIK

Den grundlæggende tese er, at den større idémæssige kontekst, inden for hvilken angrebet den 11. september 2001 blev forstået og begrebsliggjort, er *frygten for Vestens tilbagegang*, og at den vestlige verdens respons skal forstås gennem en sårbarhedens optik, der særligt udviklede sig i tiåret op til terrorangrebet.

I bogen *The Geopolitics of Emotion* fra 2009 argumenterer den franske politolog Dominique Moïsi for følelsernes betydning for politik, også på globalt plan, og han inddeler groft sagt verden i tre geografiske og emotionelle dele.⁶³³ Asiens dominerende følelse er håbet om og troen på, at i morgen bliver bedre end i dag; Mellemøstens dominerende følelse er ydmygelse og troen på, at særligt Vesten er ude på at undertrykke muslimer; og endelig er Vestens – det vil her først og fremmest sige USA og Europa – dominerende følelse frygt og oplevelsen af, at verden er et stadig farligere sted, at i morgen bliver værre end i dag, hvis der da overhovedet vil være et i morgen. Moïsis bog og tilgang er symptomatisk for den vending, der har været i de sidste to årtier i politologien og andre steder mod følelser, identitet, kultur, firmaånd, kærlighedsledelse, sammenhængskraft og andre 'bløde' fænomener – en vending som også politologen Samuel Huntingtons bog (se nedenfor) er del af.

Moïsis model synes at have stor forklaringskraft i forhold til Asiens fremgang og Kinas tilsyneladende politiske stabilitet som garant for fortsat fremgang. Det samme gælder for islamismens opkomst som en dobbelt kritik af Vestens undertrykkelse og regimernes rolle som skødehund eller vagthund for Vesten og de opstande, vi har set fra december 2010 og frem. Sidstnævnte udtrykker ønsket om at være frie og selvstændige uden indblanding fra Vesten

og uden undertrykkelse fra regimerne. Endelig synes modellen også at kunne forklare Vestens respons som de allerede skræmtes modangreb.

Moïsi argumenterer også for, at der er en væsentlig forskel i frygt- eller bekymringskulturen internt i Vesten. USA's frygt er ifølge Moïsi en frygt for forfald, dvs. tabet af den globale førerposition. Det er en imperiemagts klassiske frygt, og hvis man betragter den geopolitiske såvel som militærstrategiske debat i USA de sidste to årtier, ser man da også en akut opmærksomhed på frygten for at miste sin dominerende rolle i verden, politisk, militært, økonomisk og kulturelt (se første del i denne bog).⁶³⁴ Europas frygt derimod handler om tabet af identitet og giver sig udslag i en usikker jeg- og kollektivbevidsthed i en globaliseret verden, hvor Europa ikke længere kan forlade sig på at være en væsentlig eller bare relevant medspiller, hvor Europa som enhed bliver mere diffus, hvor indvandring truer med at omdanne, hvad en europæer er, og hvor verdensøkonomiens udvikling truer med at reducere Europa til et fjernlager for asiatisk produktion og amerikansk konsum.

Når jeg i det følgende taler om frygt og sårbarhed, anvender jeg – med afsæt i Moïsis analyse – disse begreber mindre som følelser og mere som analytikker, dvs. de er måder at fortolke verden på snarere end følelser, vi nødvendigvis gennemlever. Man kan også sige, at frygt og sårbarhed er at forstå som optikker på verden; den forventes at være fyldt med ting at frygte, men det er ikke det samme som, at vi lever i konstant frygt. Derfor er der ingen modsætning, når folk i spørgeskemaundersøgelser siger, at de frygter terrorisme, men ikke selv er bange for at blive offer for et angreb.

3. SAMMENSTØD OG SIDSTE MENNESKER

Den vestlige frygt for tilbagegang lå som diskret baggrundstæppe i tiåret fra Murens fald i 1989 til terrorangrebet i 2001 hos både amerikanere og europæere. Men det blev også mere direkte tematiseret; f.eks. var diskussionen om USA's vigende dominans et vigtigt emne i den amerikanske debat, ligesom debatten om EU gik fra at handle om et fælles fredens projekt til noget, som ingen rigtig gad investere politisk kapital eller begejstring i. Fælles var en fortolkning af samtiden som truende over for opretholdelsen af den dominans, der ellers burde have været sikret med sejren i Den Kolde Krig.

Mere overordnet ses temaet gennemspillet hos to af de mest indflydelsesrige og omdiskuterede bøger om verdens tilstand og fremtid fra 1990'erne: Francis Fukuyamas *Historiens afslutning og det sidste menneske* fra 1992⁶³⁵ samt Samuel Huntingtons *Civilisationernes sammenstød. Mod en ny verdensorden*

fra 1996.⁶³⁶ De er ofte blevet sat op over for hinanden som (jubel)optimisten over for pessimisten, evig fred over for evig konflikt. Men det, en sådan forsimplet modstilling skjuler, er den grundlæggende enighed om og bekymring for Vestens overlevelsesmulighed som en særlig politisk, social og økonomisk, måske endda civilisatorisk enhed, med en særlig status og magt i verden.

Det er ganske tydeligt og eksplicit i Huntingtons bog, der diskuterer civilisationernes balanceskift, dvs. Vestens tab af magt og indflydelse i forhold til først og fremmest den asiatiske og muslimske verden. Som enhver god forfaldsprædikant oplister Huntington en mængde tegn på Vestens tilbagegang økonomisk, militært, demografisk, territorielt, kulturelt etc. Og vi finder en anden velkendt figur fra forfaldsfortællingens galleri: nemlig det trætte, magelige, gamle og selvtilfredse Vesten, lammet af selvtvivl, diskussionskultur og masseforbrug – “moralsk forfald, kulturelt selvmord og politisk splittelse i Vesten”⁶³⁷ – over for de unge, energiske, ekspanderende ikke-vestlige horder.

I et senere værk om indvandringen fra Mexico til USA – *Who are we? America's Great Debate* fra 2004 – gør Huntington modstillingen op i fødselsrater.⁶³⁸ Mexicanerne bliver flere og flere, mens indfødte amerikanere ikke reproducerer sig selv i fornødent omfang, hvorfor USA's demografi er ved at forskyde sig fra det angelsaksiske til det latinamerikanske. Samtidig stiger muslimernes andel af verdens befolkning. Og i forlængelse af en gammel tradition sættes fertilitet lig styrke, hvorfor de skiftende fødselsrater bliver bevis på civilisationers opgang eller nedgang.⁶³⁹

Det er et eksempel på den konservative frygt for demokratiets selvudslættelse: Vestlige demokratier reproducerer ikke sig selv, hvorimod livskraftige tredje verdenslande koloniserer os gennem børnefødsler og udfordrer os med deres livskraftige ekspansionstrang. Udfordringen fra Kina spiller en afgørende rolle i Huntingtons analyse, hvor både den asiatiske og muslimske fremmarch sker på bekostning af et Vesten, der er i tvivl om sig selv og gemmer sig bag forbrug og universalistiske slogans.

Den samme frygt er ikke lige så udtalt eller italesat hos Fukuyama. Man bør dog bemærke en markant ændring i tonen fra optimisme i 1989-artiklen,⁶⁴⁰ der ligger til grund for bogen, og så til forbeholden optimisme eller endda skepsis i 1992-bogen selv. Glæden var kort. Grunden til den mindre udtalte frygt skyldes dels, at Fukuyama er mere liberal end Huntington og derfor abonnerer mindre på den konservative forfaldsteori, mere filosofisk end geopolitisk, og dels at hans læsere stort set udelukkende har fokuseret på ‘historiens afslutning’ og dermed ignoreret den anden del af titlen og bogen, nemlig ‘det sidste menneske’. Bogens velkendte grundtese er, at den liberalde-

mokratiske idé er (idé)historiens sidste gode idé. Historien er afsluttet, ikke fordi der ikke vil ske nye interessante eller forfærdelige ting, men fordi vi ikke kan “forestille os en verden, der er *grundlæggende* anderledes end den nuværende og samtidig bedre”.⁶⁴¹ Den liberaldemokratiske praksis er måske nok mangelfuld, men dens idé er den bedst mulige og den eneste med universel appel. Så langt er mange læsere – og kritikere – kommet, men Fukuyama ender ikke i banal fejring af en vestlig liberalismes globale sejrsmarch. Faktisk tværtimod. Han ender i bekymring for den vestlige models overlevelse såvel globalt som regionalt.

En del af frygten går på, at selve den liberaldemokratiske modernitets grundprincip – den lige anerkendelse af hinanden og forskydningen af selvhævdelse til fredelige aktiviteter såsom pengeophobning – producerer sin modsætning, nemlig behovet for at blive anerkendt som bedre end andre og behovet for at hævde sig på andres bekostning. Den liberaldemokratiske modernitet forudsætter i en vis forstand et kedeligt samfund uden krigerdyder – et samfund af ‘sidste mennesker’ optaget af deres egen materielle behovstilfredsstillelse. Men det er samtidig et emotionelt utilfredsstillende samfund, og derfor er der en indbygget tendens til, at de liberale demokratier skaber sine egne interne og eksterne dødsfjender. Den indre trussel består derfor i, at det vanskeligt lader sig gøre at skabe nok fredelige måder at tilfredsstille den menneskelige anerkendelsestrang på – og her synes Fukuyama at holde spørgsmålet om historiens afslutning åbent, med en lille hældning mod, at folk i Vesten nok vil fortsætte med at leve kedelige men fredelige liv.

Til gengæld er store dele af den øvrige verden ifølge Fukuyama stadig midt i historien, dvs. at i “den overskuelige fremtid vil verden være opdelt i en post-historisk del og en del, der stadig sidder fast i historien”.⁶⁴² Og den del, der sidder fast i historien, vil være en stadig udfordring for et Vesten optaget af forbrug og fred. Deres værdier er nemlig mere territorielt ekspansive; de værdsætter krig, opofrelse og maskuliniseret magt højere end fred og ro; og de vil kunne tilbyde et alternativ til det hedonistiske Vesten, der vil forføre mange i den ikke-vestlige, historiske del af verden, men også de utilfredsstillende i den vestlige, posthistoriske del. Det, der altså begynder som et argument om historiens afslutning i det vestlige liberale demokrati, ender med frygten for historiens opløsning i ikke-vestlige, ikke-liberaldemokratiske udbrud med potentialet til at kaste hele verden tilbage i historiens dødedans af krige og uroligheder.

Hvis vi betragter Huntington som højre-udgaven af frygten, Fukuyama som centrum-højre-udgaven, så er der også en centrum-venstre-udgave, vi kort bør nævne, nemlig Benjamin Barbers *Jihad vs. McWorld. How Globalism*

and Tribalism are Reshaping the World fra 1995. Barber indleder bogen med at afvise historiens afslutning, og så kan han siges at fordoble Huntingtons model, nemlig ved at han både ser en trussel fra religiøs og særlig national stammetænkning og fra den globale kapitalisme. Mens 'Jihad' er hans lidt uheldige samlebetegnelse for partikularistiske forsvarsfællesskaber, der på baggrund af nationalitet, race eller religion udskiller og diskriminerer andre, er 'McWorld' hans begreb for den globale forbrugskapitalisme, der brutalt gør sin pengelogik gældende overalt på kloden. De to tendenser parasiterer på hinanden. De har hinanden som fjendebillede, men

Jihad og McWorld har dette til fælles: De fører begge krig mod den suveræne nationalstat og underminerer derved nationalstatens demokratiske institutioner. De afviser begge civilsamfundet og nedgør demokratiske institutioner, ingen af dem søger alternative demokratiske institutioner. Deres fælles linje er at være ligeglade med borgerrettigheder.⁶⁴³

Barbers bekymring er den samme som Fukuyamas, at de liberaldemokratiske friheder er truede, men ud fra sit centrum-venstre-udgangspunkt er han mindst lige så bekymret for den tavse krig, der føres imod dem fra den globale kapital, som for den mere synlige krig fra nationalisme og fundamentalisme. Der, hvor han afgørende adskiller sig fra Huntington, er i samlæsningen af 'Jihad' med 'McWorld'. Hvor 'Jihad' hos Huntington er noget nærmest verdenshistorisk givet, og Vestens forfald nærmest er skrevet ind i historien og biologien, ser Barber de to trusler som sameksisterende og gensidigt afhængige. Truslen er rent politisk, og løsningen er derfor demokratisk oprustning, ikke kulturkrig og isolationisme som hos Huntington.

En tankevækkende dublering af Huntingtons og Fukuyamas tankegang finder vi på den stik modsatte fløj, nemlig hos førnævnte Slavoj Žižek, i bogen *Velkommen til virkelighedens ørken* fra 2002. Heri beskriver han som i et ekko fra tiåret før terrorangrebet de islamistiske terrorister, der med deres kraftfulde selv- og masseudslettelse udstiller de vestlige liberale samfunds hedonisme og individualistiske nihilisme:

Vi i Vesten er Nietzsches Sidste Mennesker, nedsunket i dumme dagligdags fornøjelser, mens de muslimske radikale er parat til at risikere alt og engagerer sig i kampen, om det så gælder om at ofre deres eget liv [...] Skønt vi i Vesten opfattes som udnyttende herrer, er det os, som står i Slavens position, eftersom han, der klynger sig til livet og dets glæder, ikke er i stand til at risikere sit liv (tænk på

Colin Powells begreb om en højteknologisk krig uden tab af menneskeliv), mens de fattige muslimske radikalister er Herrer parat til at risikere deres liv.⁶⁴⁴

Terrorangrebet kan siges at have aktiveret en diffus frygt for vestlig tilbagegang. Angrebet blev fikspunktet for frygtens videre formulering, og det blev det konkrete symbol på et sårbart Vesten, truet af et aggressivt modprincip til alt vestligt. Angrebet kan siges at have givet ansigt (bin Ladens) og billede (tårnenes kollaps) på det, der tidligere lå mere eller mindre implicit i Vestens selvbillede i tiden op til angrebet.

4. SOCIAL UNDTAGELSESTILSTAND

Angrebet den 11. september 2001 var et bebudet angreb. Ikke kun fordi vi havde set noget lignende hundredvis af gange i Hollywood-film, men fordi der allerede inden angrebet var en underliggende stemning af fare og oprud – der indeholdt væsentligt mere end truslen fra islamisme eller terrorisme, f.eks. globalisering og pandemier – en fare, som mange så terrorangrebet som en bekræftelse på, og som virkede til at strukturere de forskellige responser. Det var bebudet i den forstand, som den daværende britiske premierminister Tony Blair flere gange udtrykte i årene op til angrebet i London den 7. juli 2005: “Det er ikke et spørgsmål, om vi bliver angrebet, men kun om hvornår.”

Angrebet blev af mange blev set som anledning til at erklære den krig, som nogle mente allerede uerklæret var i gang mellem Vesten og islamisme, eller for nogle endda imod islam og muslimer som sådan. Selv om George W. Bush, Poul Nyrup Rasmussen, Tony Blair og andre politiske ledere umiddelbart efter angrebet klart sagde, at konflikten ikke gik mellem indfødte vesterlændinge og muslimer, så var forskellen mellem islam og islamisme, mellem muslimer og terrorister, for nogle en falsk skelnen. Mange, som f.eks. Dansk Folkeparti, svingede mellem at lave en skelnen og så afvise, at man kunne lave en sådan,⁶⁴⁵ og angrebet gav nogle anledning til at trække en konfliktlinje op imellem Vesten eller kristendommen på den ene side og så islam som både religion og befolkningsbetegnelse på den anden, der angiveligt gik ubrudt fra middelalderens kampe om Jerusalem og frem til i dag. For andre var der stor relevans i at skelne den store gruppe af mennesker, der ønskede at leve fredelige liv, fra de få, der ønskede at forstyrre freden og dræbe andre. Forskellen mellem de to læsninger af truslen – er det islam og muslimer som sådan eller ‘kun’ en særlig, forvreden læsning hos nogle få fanatikere – var en af den offentlige debats konfliktlinjer internt i Vesten.

Angrebet aktualiserede en allerede latent social undtagelsestilstand. I modsætning til en juridisk undtagelsestilstand, der offentligt erklæres og ofte er kodificeret i lovgivning, er en social undtagelsestilstand uerklæret, ofte implicit og uofficiel. Den er ikke resultatet af en akut og lammende frygt, men derimod af en generel bekymring og usikkerhed. Hvor den juridiske undtagelsestilstand, som den f.eks. blev erklæret efter terrorangrebet på USA, har en meget konkret og synlig anledning, der er den sociale undtagelsestilstand mere en stemning. Det er læsningen af tegn. Det er en dunkel fornemmelse. Den har derfor i modsætning til den juridiske undtagelsestilstand heller ikke nogen privilegeret eller eksklusiv genstand, men kan inddrage principielt set alt i sin tematisering af fare og i sit katalog af responser: hovedbeklædning, valg af ægtefælle, tv-kanaler, kantinemad, badeforhæng etc. Den sociale undtagelsestilstand er forestillingen om, at der er visse nærmest tektoniske udviklinger i gang, der udfordrer eller underminerer samfundet, og som der bør handles på og imod, uden at der er en helt klar idé om hverken truslens karakter eller modhandlingens effekt. Hvor det for højrefløjen blev islamisme, der aktiverede denne sociale undtagelsestilstand, så kan klimaforandringerne siges at udgøre den venstreorienterede udgave af samme.

I modsætning til den juridiske undtagelsestilstand, der angår en specifik og præsent fare, der er konkret og tydelig, så opererer den sociale undtagelsestilstand med en mere diffus angst eller usikkerhed, der søger at navngive og kategorisere truslen for at bringe den inden for rækkevidde, samtidig med at den også mangedobler antallet af 'beviser' for truslen og søger dem der, hvor mange ellers ville mene, at intet truende foregik, som f.eks. hvad folk vælger at klæde sig i, spise eller se i fjernsynet. Den sociale undtagelsestilstand er derfor netop social eller samfundsmæssig i den forstand, at den indskriver faren i alle dele af det sociale, og mener, at responsen også principielt set skal omfatte hele det sociale rum og indarbejdes i alle politiske tiltag.

Den sociale undtagelsestilstand kan ses som en del af den bekymringskultur, der har hersket siden euforien fra tiden umiddelbart efter Murens fald forduftede i eks-Jugoslaviens krige og globaliseringens usikkerheder. Den er kun ét element i den større bekymringskultur, nemlig den del, der ikke angår vores bekymring for personlige, lokale eller nationale forhold (omend den også slår tilbage i usikkerheder på de niveauer), men derimod for regionale forhold, dvs. for Vestens tab af status og dominans i verden.

Der er derfor en vigtig parallel mellem islamistiske terrorangreb og kinesisk økonomi; en parallel i den trusselsforestilling, de skaber i Vesten, og i det manifeste behov for akut (forsvars)handling, som de skaber, hvad enten det så

er krig og indskrænkninger i frihedsrettighederne, eller det er omlægning af folkeskolen og satsning på innovation. Årtiet op til den 11. september 2001 var præget af, at disse to henholdsvis politisk-religiøse og politisk-økonomiske trusler imod Vesten blev opskrevet og optegnet i Vesten som stadig mere preserende. Manifesteringen af den politisk-religiøse trussel var terrorangrebet i USA. Manifesteringen af den politisk-økonomiske trussel var og er erklæringerne af den kinesiske økonomis voksende størrelse i forhold til mange af de traditionelt store økonomier samt fremskrivninger af tidspunktet for dets overtagelse af pladsen som den største økonomi overhovedet.

5. NORMALISTER OG ALARMISTER

Denne tilbagegangs- og frygtdiskurs og dens bagvedliggende bekymring knytter bedst an til en højreorienteret respons af autoritets- og værdimarkering, der mere klart end en venstreorienteret respons lover at gøre noget direkte ved de umiddelbare og synlige udtryk for truslen. En venstreorienteret respons er mere omstændelig og snakker længe om årsagerne og strukturerne bag, hvilket i en trusselssituation kan forveksles med handlingslammelse. Vi har da også set en generel højredrejning i den offentlige debat, der ikke nødvendigvis er det samme som flere stemmer til højrefløjen, men snarere er et skifte i den samfundsmæssige fortolkningsfordel fra venstre- til højrefløjen. Samfundets idé om sig selv har siden 1960'erne først og fremmest været formuleret i venstrefløjens termer om solidaritet og lighed først, men efter neoliberalismens kritik af socialstaten begyndte det at ændre sig. Neoliberalismen i 1980'erne, Murens fald i 1989, globaliseringen af kapitalismen i 1990'erne, men særligt bekymringskulturen og ikke mindst 11. september ændrede den fortolkningsmæssige magtbalance, der ellers i mange år havde været til venstrefløjens fordel.

Når der er grund til særligt at se på højrefløjens tematisering og begrebskabelse af truslen, er det ikke for af normative grunde at udstille eller kritisere dem, men fordi de mere end venstrefløjen har følt sig kaldet til at genopruste og genopfinde begreber og idéer. Venstrefløjen har, jf. nedenfor, i højere grad betragtet det som 'business as usual', altså som en situation, der kunne tolkes inden for de forhåndenværende fortolkningskemaer: Fogh-regeringen som udtryk for neoliberalisme, 11. september som en politiudfordring, terrorlovgivning som angreb på frihedsrettigheder, krigen i Irak som unødvendig militarisme etc. Den mangeårige idédominans på venstrefløjen har formodentlig skjult for dens udøvere, at det idépolitiske spil afgørende har ændret sig både

økonomisk og politisk, og at Fogh-regeringen måske snarere udøvede velfærds-liberalisme, at terrorlovgivning og krig ikke kun tjente snævre magtinteresser, men også og først og fremmest var ment som beskyttelse af befolkningen etc.

Højrefløjen har langt mere offensivt søgt at forme begreber og kritikker. Og det var en udvikling, der var i gang lang tid før 11. september i form af diverse modbevægelser. Først neoliberalismen og siden nationalkonservatismen blev formuleret som modfortolkninger til den venstreorienterede idédominans, og den borgerligt-liberale tænketank CEPOS, dannet 2004, kan ses som et forsøg på at institutionalisere kritikken. Når det særligt var bekymringskulturen, der ændrede magtbalancen, skyldes det, at forfaldsfortællinger generelt og historisk har passet bedre til en højre-formulering, men også fordi denne frygt for Vestens tilbagegang har været svær at forholde sig til med venstrefløjstermer, da forholdet til Vestens hidtidige dominans er mere ambivalent end på højrefløjen. Anti-imperialisme samt en grundskepsis over for (en nu stort set global) kapitalisme har gjort det svært at formulere en modstrategi til den angivelige forskydning af global magt, der synes at være til fordel for dem, der hidtil har været domineret af Vesten. Højrefløjen har lettere, mere selvbevidst og uden følelsesmæssig ambivalens kunnet mobilisere fortolkningsressourcer til forsvar for Vesten.

Vi har i tiåret efter angrebet set en tendens til gensidig beskyldning for henholdsvis underreaktion og overreaktion mellem de to fronter, som vi kunne kalde for normalister og alarmister.⁶⁴⁶ Venstrefløjens generelle respons har været at betragte den islamistiske terrorisme inden for normalpolitikens register som et politi- og socialpolitisk problem først og fremmest, dvs. som en trussel, der kan håndteres med den normale politiks tiltag, udvikling, integration, politiefterforskning, snarere end f.eks. krig. Højrefløjens repræsentanter, dvs. alarmisterne, har generelt betragtet den islamistisk legitimerede terror inden for undtagelsespolitikens register som et overlevelsesspørgsmål først og fremmest, der skal håndteres uden for den normale politiks midler, dvs. med efterretningstjeneste, militær og skærpeelse af terror- og udlændingelovgivning.

Normalisterne har været mindst lige så forfærdede over angrebet som alarmisterne, men de har ikke følt det ufatteligt, dvs. de har kunnet fortolke det inden for deres eksisterende begrebsapparat. Nogle som udslag af global ulighed, andre som reaktion på USA's fremfærd i verden, andre med udgangspunkt i Mellemøstens undertrykkelse af befolkningen og Vestens politik over for muslimer herhjemme og internationalt. Det væsentlige er, at det blev forklaret med udgangspunkt i politik snarere end religion, strukturer snarere end personer, og at det skete uden at anvende den retorik, som blev udtrykt

i *The National Security Strategy of the United States of America* fra september 2002, nemlig at terrorisme er “et nyt livsvilkår”,⁶⁴⁷ der kræver helt nye militærdoktriner, omskrivning af internationale konventioner og en dybtgående ændring af samfundet til et forsvarsfællesskab. Derfor har normalister ikke behov for at mobilisere en masse retorik eller nye samfundsbeskrivelser, hvorfor de ofte er blevet set som tavse i debatten. Normalisters grundpåstand er nemlig, at terrortruslen er en faktuel trussel og et politisk fænomen, men ikke en civilisatorisk udfordring, der truer vores eksistens som sådan.

Alarmister derimod tolker terrorangrebet som beviset på, at der faktisk er en eksistentiel konflikt, der truer Vestens overlevelse. Da Per Stig Møller var udenrigsminister, udtalte han: “Vi er i en situation, hvor retssystemet og folkeretten skal tilpasses en helt ny konfliktsituation i forhold til dengang, retssystemet, folkeretten og Genèvekonventionerne blev til.”⁶⁴⁸ Og det er netop grundpåstanden i den alarmistiske argumentation: at vi står i en helt ny situation, der kræver nye militære og retslige våben, da det gamle system er forældet og for slapt, og at man godt kan indføre differentieret retsbeskyttelse, hvor nogles frihedsrettigheder beskæres for, at andres sikkerhed (angiveligt) kan øges.⁶⁴⁹ Faktisk er påstanden – som vi vender tilbage til nedenfor – at det eksisterende samfunds institutioner, regler og praksisser (samt venstrefløjens formulering af samfundets idé om sig selv) er decideret medskyldige i truslens omfang og farlighed, og at situationen nødvendiggør særlige tiltag, der bøjer, suspenderer eller afskaffer gængse regler og rettigheder. Som formand for Det Konservative Folkeparti formulerede Lene Espersen et andet grundargument i alarmismen, nemlig at denne trussel, denne sag, er den væsentligste af dem alle, da vores overlevelse som nation og demokrati er på spil:

Ja, jeg gentager gerne, at militant islamisk fundamentalisme er den største trussel, vi står over for. For hvad nytter det, at vi lever i et samfund uden økonomiske problemer, hvis vi regeres af islamistiske mørkemænd, der spærrer kvinder inde i burkaer, afskaffer ytringsfriheden og dræber demokratiet? Hvad nytter vores kamp mod klimaforandringerne, hvis vi ender med at overlade samfundet og vores børnebørn til et militant islamistisk diktatur?⁶⁵⁰

Terrorangrebets frygtelige menneskelige konsekvenser samt den stadige trussel om nye og værre angreb har gjort alarmismens position retorisk stærkere end normalistens, da normalisten altid står i fare for at blive modbevist af en eller anden med en rygsæk med eksplosiver i et metrotog i en europæisk storby, mens alarmisten kan forklare ikke-hændelsen, freden og roen med, at der

planlægges i smug. Angrebet tjente derfor til at genoptegne den ideologiske forskel mellem højre og venstre.

Flere af de meget engagerede aktører i debatten har fået megen opmærksomhed ved at bryde med deres 'naturlige' ståsted, særligt centrum-venstreorienterede som f.eks. forfatteren Kåre Bluitgen, hvis besvær med at finde en illustrator til en bog om profeten Muhammed førte til Muhammed-tegningerne, og som har kritiseret, hvad han mener, er venstrefløjens slaphed og virkelighedsfortrængning;⁶⁵¹ forskeren Frederik Stjernfelt, der ser multikulturalisme som et angreb på oplysningens værdier;⁶⁵² kommentatoren Henrik Dahl, der mener, at venstrefløjen ikke har taget de reelle problemer med flygtninge og indvandrere alvorligt og generelt har udspillet sig som progressiv kraft.⁶⁵³ De forstår sig selv som centrum-venstreorienterede og har fra den position kunnet placere sig som 'gode alarmister', der stærkt har kritiseret venstrefløjens angivelige slaphed på værdipolitikken. Samtidig har de også kunnet distancere sig fra højrefløjen og nogle af dens mere outrerede repræsentanter som Tryk-frihedsselskabets Lars Hedegaard og andre, der har set det som deres kald at erklære (borger)krig imod muslimer og deres påståede medløbere.

I modsat retning har vi set, hvordan visse fremtrædende erhvervsfolk og enkelte (eks)politikere såsom Uffe Ellemann-Jensen ud fra en centrum-højre-position har brudt med deres 'naturlige' ståsted ved at advare imod intolerancens og lukkethedens konsekvenser for dansk økonomi og Danmarks internationale status. Ellemann-Jensen gjorde det f.eks. i bogen *Nu gik det lige så godt, men så gik verden af lave* fra 2010, hvori han blandt andet kritiserede forløbet omkring Muhammed-tegningerne, hvilket fik en række højreorienterede kommentatorer til at kritisere Ellemann-Jensen for at svigte Vesten og Danmark til fordel for det fædrelandsløse og kosmopolitiske.⁶⁵⁴

6. DET ÅBNE SAMFUND: FRA IDEAL TIL PROBLEM OG TILBAGE IGEN

Det åbne samfunds værdier – mobilitet, åbenhed, samtale, tolerance, retsstat, demokrati, menneskerettigheder, frisind – blev i forlængelse af 11. september ikke længere set som selvfølgelig styrker, men derimod som svagheder, der udsatte os for fare og forhindrede os i at gøre det nødvendige. Denne formulering af samfundet som truet både udefra og af sine egne principper varede ikke ved. Eller rettere: Den blev suppleret og overtaget af en anden, nemlig en genbekræftelse af det åbne samfunds værdier i en ny form.

De amerikanske neokonservative, der var det idémæssige ophav til invasionen af Irak, gjorde det med eksplicit henvisning til eksport af demokrati.

Konservatisme har ellers traditionelt set været skeptisk over for enhver antydning af demokratisk missionsvirksomhed, af at lade værdier frem for hårde interesser styre udenrigspolitik, men her så vi en betydelig del af den politiske magt under George W. Bush, de såkaldt neokonservative, forpligtede sig til at lade amerikansk militærmagt tjene demokratiets fremme. Man kan være enig eller uenig i invasionen af Irak; man kan mene, at andre mere dunkle motiver i virkeligheden var årsagen; men det er åbenbart, at forsøget på at udbrede frihed og demokrati (sammen med påstanden om truslen fra masseødelæggelsesvåben) var en af de væsentligste offentlige legitimeringer af krigen.

Herhjemme har Dansk Folkeparti kørt en plakatkampagne, hvor hver plakat har et af det åbne samfunds værdier som overskrift – solidaritet, ligeværd, ytringsfrihed, tolerance – og underteksten “Vi står fast på danske værdier”, underforstået, at der er nogle, der ikke står fast på disse værdier (som Dansk Folkeparti ellers tidligere selv har afvist som tossegode), og at de er alvorligt truede. Hvad det demonstrerer, er ikke, som nogle ellers har hævdet, at Dansk Folkeparti har stjålet andres begreber. Begreber er ejerløse. Men det viser, at det åbne samfunds værdier til en vis grad er gået fra at være positive, samfundsmæssige egenbeskrivelser, da venstrefløjens samfundsbeskrivelse dominerede, til at blive negative andrebeskrivelser (af venstrefløjens, humanisternes, multikulturalisternes tossegodhed), da højrefløjen fik definitionsmagten, til nu at blive positive egen- men også eksklusionsbeskrivelser.

Der lå selvsagt også en eksklusion i disse begreber tidligere, før terrorangrebet, nemlig som en venstreorienteret afgrænsning over for racisme og intolerance eller som kritik af kapitalismen og systemet, men som Søren Krarup rigtigt bemærker i sin bog *Systemskiftet* fra 2006, så er begrebet racist “en beskyldning, som har mistet enhver vægt”,⁶⁵⁵ ligesom kapitalismekritikken er forstummet i den offentlige debat. Nu mobiliseres begreberne helt eksplicit over for dem, der angiveligt ikke deler dem og truer dem. Hvor begrebet frisind for højrefløjen tidligere betød lalleglad uansvarlighed og eftergivenhed, betyder frisind nu en til tider aggressiv hævde af egne værdier, som når nogle politikere kræver, at asylansøgere skal se en film, der viser nøgne bryster, for at de kan se det danske frisind demonstreret.⁶⁵⁶

Aktiveringen af disse begreber skal ses ind i den kontekst af social undtagelsestilstand beskrevet ovenfor, idet de tjener som socialforsvarsbegreber, der skal afgrænse og definere det truede fællesskab. På samme måde skal man se opkomsten af begrebet ‘sammenhængskraft’ som netop en tematisering af en tabsforfølelse. Man taler kun om sammenhæng, når man er bange for, at fællesskabet er ved at svækkes eller helt forsvinde.⁶⁵⁷ Begreberne innovation

og kreativitet har i dag lignende funktion i forhold til den økonomiske udfordring, som det, der skal redde nationen i en global konkurrencesituation. Der er en væsentlig sammenhæng imellem de to farediskurser, som vi har opsummeret i truslen fra Mellemøsten og Kina, nemlig at der opskrives forskellige kræfter, der skal forsvare og ruste nationen: kultur- og sammenhængskraft samt innovations- og konkurrencekraft, og så det helt afgørende, at disse kræfter forsøges integreret, således at oprustningen med henblik på kulturel sammenhæng – vi skal gøres mere danske – også er det, der fremmer vores internationale konkurrenceevne.⁶⁵⁸

Danskhed bliver en ressource i en usikker verden; en kulturel ressource imod den såkaldt multikulturelle eller endda muslimske trussel; og en økonomisk ressource, idet danskere angiveligt kan noget qua deres autoritetskritik, frigjorthed og kreativitet, som vil tjene os i den globale konkurrence. Ganske som velfærd og velstand nu – efter i hundrede års politisk-økonomisk debat at være blevet betragtet som en afvejning eller prioritering – er blevet hinandens forudsætninger, så er danske og universelle værdier gledet sammen. Eller rettere: Universelle værdier fra oplysningstraditionen præsenteres nu som danske værdier.

Hvad disse eksempler synes at vise er ikke, at vi nu er trådt ind i det komplette demokratis tidsalder, at demokratiske og retsstatslige værdier nu altid trumfer andre hensyn eller interesser, at der nu ikke længere vil ske indskrænkninger af nogle gruppers frihedsrettigheder, eller at internationale konventioner ikke stadig af nogle vil blive beskrevet som forældede og af andre udlægges som nærmest landsforræderiske. Men eksemplerne synes at vise, at det nu ikke længere er muligt for alvor at legitimere offentlige handlinger med baggrund i andre værdier end dem fra oplysningstiden: sekularisme, demokratiet, retsstaten, kvindesagen, den homoseksuelle bevægelse, kulturradikalismen, 68-oprøret og senest globaliseringen (og i den politisk-økonomiske debat også velfærdsstaten for nogle og global kapitalisme for andre), selv for dem, der ellers betragter sig som i opposition til eller kritisk over for en eller flere af disse.

Det er kønnes ligestilling og seksuelle minoriteters rettigheder; det er kunstens autonomi, ytringsfrihed og ret til latterliggørelse; det er adskillelse af religion og politik; det er tolerance og frisind; det er demokrati og autoritetskritik; det er forbud mod at banke børn og koner derhjemme; det er med ét ord: *frigørelse*, der hyldes. Et ord, som både højre- og venstrefløj ellers tidligere var enige om, at de venstreorienterede havde patent på: De venstreorienterede, fordi de mente, frigørelse var frigørelse fra alt det højreorienterede.

De højreorienterede, fordi de egentlig var enige, men bare så frigørelse som et angreb på alt det, de satte pris på. Nu betyder frigørelse ikke en kritik af men en bekræftelse af det bestående; ikke en forandring men en bevaring af og et forsvar for det bestående.

Det åbne samfunds grundbegreber blev efter en periode med kritik genbekræftet, men med andre bibetydninger af begreberne, med en forhærdelse af begreberne, men dog med udgangspunkt i det åbne samfunds grundbegreber. På den vis kan man her ti år efter terrorangrebet på USA godt sige, at alting ændrede sig, men forblev nogenlunde det samme. Samfundet blev lammet af terrorangrebet, men kun en tid. Dernæst blev ord og handlinger mobiliseret for at genoprette følelsen af at leve i et grundlæggende forståeligt og sikkert samfund, genoprette den individuelle og den samfundsmæssige suverænit. Denne genoprettelse har været effektiv. Derfor var det også sigende, at da al-Qaeda-lederen bin Laden blev dræbt af amerikanske specialtropper den 2. maj 2011, var reaktionen lettelse, i USA også begejstring, men det altovervejende indtryk var af en ikke-begivenhed. Som Rune Lykkeberg skrev i *Information* efter drabet, var det som at dræbe en død mand.⁶⁵⁹ Var bin Laden blevet dræbt fem år tidligere, havde det været skelsættende. Men i dag har præsident Obama omdøbt 'krigen mod terror' til 'oversøiske beredskabsoperationer' (Overseas Contingency Operations), og terrortruslen er gået fra at være en civilisatorisk trussel til at blive en del af hverdagen.

De vestlige samfund, Danmark inklusive, er ikke forblevet lammet af terror. Hverdagen, godt nok en mere anspændt hverdag, men dog en hverdag, vendte forholdsvis hurtigt tilbage, og 11. september blev tolket ind i en kamp, der ikke først og fremmest angik den radikale islamisme, men derimod de indre, politiske konfliktlinjer mellem højre og venstre, der meget naturligt brugte terrortruslen til at kridte en ny kamparena op. Bin Laden var allerede død, inden han blev dræbt, ikke fordi han ikke var en faktuel trussel, der i sin villa i Pakistan planlagde nye angreb, men fordi de vestlige samfund trods al snak om sårbarhed havde vist sig modstandsdygtige ved lige netop det ene træk, som altid har generet modernitetskritikere både i og uden for Vesten: den evindelige og evige snak om hvem vi er, og hvem vi bør være, som samfund.